

A PRESENCIA DE GALICIA NA NOVA GALICIA DE MÉXICO

Referencia histórica e significado actual

*Carlos Ferrás Sexto
Yolanda García Vázquez
Universidad de Santiago*

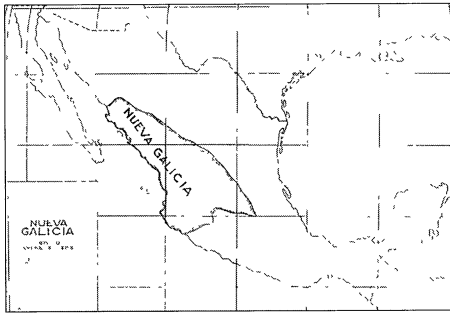
A través deste breve artigo, escrito por uns galegos de Santiago de Compostela que na actualidade traballan na Universidade de Guadalajara (México), preténdese transmitir unhas experiencias vividas na Galicia americana, que sen dúbida chamarían a atención de calquera galego que por aquí viñese. En último termo queremos facer lembrar na Galicia europea o feito de que en América, concretamente en México, existiu durante os 300 anos do período colonial español unha ampla rexión que tiña por nome "Reino de la Nueva Galicia" ou "Real Audiencia de la Nueva Galicia". Este nome aínda ten un significado importante nos Estados centro-occidentais do México actual.

1. REFERENCIA HISTÓRICA

O antigo "Reino de la Nueva Galicia" era unha división administrativa-xudicial do México colonial. Tiña unha Audiencia e dividíase en tres pro-

vincias. A Nova Galicia estendíase pola maior parte do actual estado de Jalisco, Nayarit, Zacatecas, Aguascalientes, parte de San Luis Potosí e de Sinaloa, e a parte serrana meridional do estado de Durango (D.L. Arregu, 1946). Foi creada por Real Cédula de Carlos V en 1532. A capital estivo inicialmente en Santiago de Compostela, asentamento fundado no ano 1531, que hoxe pertence ó Estado de Nayarit, e a partir de 1542 na que hoxe é a cidade de Guadalajara. A exploración e conquista da rexión correu a cargo de Don Nuño Beltrán de Guzmán, conquistador español natural de Guadalajara (España). Segundo os escritos históricos da época, o nome gardaba relación co feito de que existían certas semellanzas, "por ser parecida a la costa de Galicia en mar, estrellas y poblaciones..., era una región templada, de tierra áspera y de gente recia, en todo muy parecida a nuestra Galicia de España"¹. Sen embargo, a intención de Nuño de Guzmán foi inicialmente a

¹ C Ruigómez Gómez (1989) "Nueva Galicia Primeras entradas y asentamientos", en *Primeras Jornadas Presencia de España en América aportación gallega*, Deputación Provincial da Coruña, A Coruña, pp 51-64

Fonte Matías de la Mota Padilla (1742)

de dar nome a esta rexión como a “Conquista del Espíritu Santo de la Mayor de España”, o que foi denegado pola Real Cédula de 1532 na que se lle ordena o nome de “Reino de la Nueva Galicia” e que sinale unha cidade capital que se debería chamar “Santiago de Compostela de Galicia”. Na literatura histórica mexicana do século XVIII afirmase que os primeiros fundadores de “Santiago de Compostela de la Nueva Galicia” eran orixinarios de Santiago de Galicia (Mota Padilla, 1742, p. 62), e enfatízase a semellanza da Galicia americana coa europea. Cualifícanse ámbalas dúas como terras pobres, que non tiñan nin ouro nin prata, pero que eran moi fértiles, de bos pastos e de xentes dóciles². Ó respecto, o galego Frai Antonio Tello, historiador franciscano de “Nueva Gali-

cia” no século XVI, di: “las llanuras de Santiago Ixcuintla, Sentispac y Tuxpan son muy fértiles. Están cruzadas por dos ríos, el Santiago y el San Pedro, lo que hace que sus terrenos contengan extensos bosques maderables, magníficos pastos y estupendas tierras para el cultivo de distintos productos agrícolas, son llanuras aluviales de gran fertilidad. El río de Santiago es el de mayor magnitud con el que cuenta Nayarit y las precipitaciones son muy abundantes”³.

No estado de Nayarit aínda hoxe hai un val chamado de Compostela. Está a uns 840 metros de altitude sobre o nivel do mar e ten unha extensión duns 160 quilómetros cadrados. Un pequeno río chamado Compostela atravesa as súas terras. O nome indíxena deste val polo cal se coñecía nos séculos XVI e XVII era o Val de Cactlan, Cazclan ou Caquetlan (Marina, 1992, p. 39). Neste val é onde se localizou a cidade de Santiago de Compostela, que foi capital da “Nueva Galicia” ata mediados do século XVI⁴. Os nativos chamaban a esta cidade Compostela ou Caquetlan que na lingua é tanto como dicir calzada. Parece ser que en tempos prehispánicos alí había un asentamento indíxena que

2 Matías de la Mota Padilla (1742) *Historia de la Conquista de la Nueva Galicia*, edición de 1920, Talleres Gráficos de Gallardo y Álvarez del Castillo, Guadalajara, México, p 117

3 Anguiano Marina (1992) *Nayarit Costa y altiplanicie en el momento del contacto*, Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Antropológicas, México D F

4 Segundo os cronistas de época, a capital foi trasladada a Guadalajara porque esta tiña unha situación estratéxica máis favorable para o transporte do ouro e a prata, desde as minas de Zacatecas, ó norte de Guadalajara, en dirección á “Nueva España” e o porto de Veracruz

tivo tal nome e de aí que aínda hoxe se conserve. No século XVI as árbores que rodeaban a cidade de Santiago de Compostela eran en palabras de Frai Antonio Tello “encinas, robles, palos blancos, etc.” (Marina, 1992, p. 49). Actualmente esta cidade está rodeada de grandes campos de millo.

A interpretación política da orixe da “Nueva Galicia” fai referencia ós intereses que tiñan os conquistadores por vincular as novas terras de conquista coa carga ideolóxica que significou Galicia e o Apóstolo Santiago na reconquista e expulsión dos mouros da península Ibérica. En nome do Apóstolo perseguíase os infieis; no caso que nos ocupa, os indíxenas, e procurábase a súa civilización pola vía da expansión da relixión católica. Ademais, desde o punto de vista xeográfico ámbalas dúas Galicias eran terras localizadas no extremo occidental da civilización ou do mundo coñecido; no “finisterrae” atlántico europeo e no límite occidental do “Reino de la Nueva España” que abranguía a rexión do altiplano central mexicano. “Nueva Galicia”, que se estendía por unha rexión afastada da civilización Azteca dos tempos pre-colombinos, estaba ocupada na súa meirande parte por tribus indíxenas de cazadores-recolectores coñecidos como “Chichimecas” e outros grupos semi-nómadas co-

mo os “Nahuas”, “Huicholes”⁵ e “Tarascos”, que por certo conservaron a súa identidade ata hoxe en día.

Ata o século XVIII en Mezquitan, hoxe un barrio da cidade de Guadalajara, celebrábase anualmente co nome de “Tastoanes” unha festa en honra do Apóstolo Santiago. Facíase unha representación figurada na cal un indíxena con espada e montado nun cabalo branco feito con canas de “milpa”⁶, representando o Santo Santiago, vencía os “indios”. Existe unha lenda do período da conquista que di que o Apóstolo fixo fuxir os indíxenas na denominada batalla de Tonalá para que non morreran en mans das tropas de Nuno de Guzmán e coñecesen o verdadeiro Deus.

2. O SIGNIFICADO ACTUAL

A independencia de México nos anos vinte do século XIX fixo desaparecer a estrutura administrativo-xudicial colonial sendo substituída progresivamente pola estrutura de estados actuais. Con isto caeu en desuso a denominación de “Nueva Galicia”. Sen embargo, mantivéronse certas tradicións que fan que o nome de Galicia aínda amose un certo arraigamento social.

É habitual atopar na literatura autóctona, académica ou non, e tamén

5 Os “huicholes”, a diferenza doutros grupos indíxenas, viven en reservas na rexión norte do Estado de Jalisco. Caracterízanse por defender a súa cultura fronte ó exterior. Actualmente están a expulsar os franciscanos da súa comunidade para evitar a perda da súa relixión e costumes. O conflito pódese seguir na prensa local de Guadalajara, diarios *Siglo XXI*, *El Informador* e *El Occidental* dos meses de outubro e novembro de 1995.

6 O millo recibe diferentes nomes. Destacan o de “milpa” e “elote”, nomes de orixe indíxena.

nos medios de comunicación escritos e orais, continuas referencias ó pasado. Son habituais os cualificativos de “neogallegos” para remitirse ás persoas orixinarias de Jalisco, así como apelidos de persoa do tipo “Galicia” ou “Gallego”. En determinados eventos solemnes do Goberno do Estado de Jalisco, parece ser de debido cumprimento referirse á “Nueva Galicia” para enzalza-lo pasado histórico,, vitoréase afervoadamente a México, a Jalisco e a “Nueva Galicia”; aínda que loxicamente se evita facelo o 16 de setembro, cando se conmemora o día da Independencia de México. Por outra banda, non pasan inadvertidas na toponimia as continuas referencias ó Santo Santiago, os centros de ensino que levan o nome de “Nueva Galicia” ou mesmo os nomes de diversas rúas de Guadalajara que levan nomes de cidades galegas.

As referencias a “Nueva Galicia” incrementáanse e enfatízanse nos eventos relixiosos. A Virxe de Zapopan⁷, venerada e custodiada polos franciscanos no municipio do mesmo nome da área metropolitana de Guadalajara, é a patrona da “Nueva Galicia”; cada 12 de outubro centos de milleiros de peregrinos da rexión acoden ó seu santuario, entre eles numerosos grupos de danzantes indíxenas e mestizos ataviados con plumas e atavíos prehistóricos. Hai constancia de que ata o século

XVIII unha imaxe do Apóstolo Santiago coroaba unha das torres da catedral de Guadalajara, a cal foi derrubada por un forte terremoto que tivo lugar na época. Actualmente no interior do templo catedralicio existe unha grande imaxe de madeira do Apóstolo.

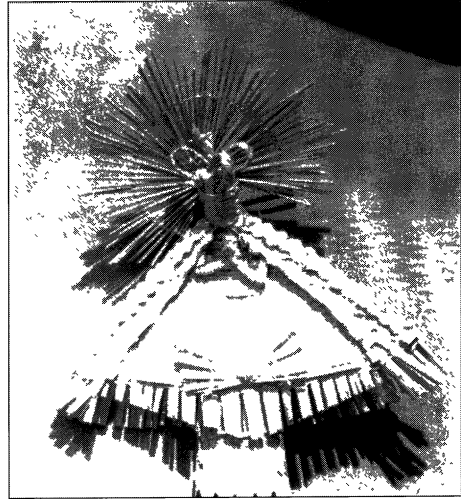
As festas do 25 de xullo aínda posúen especial significado tanto en numerosos pobos de Jalisco e Nayarit, coma en “Ixtuapan de los Membrillos” preto de Guadalajara, e nelas participan tanto indíxenas coma mestizos. Nestes pobos, que están a sufrir un forte éxodo migratorio cara ós Estados Unidos desde mediados de século, é tradición que nestas datas de xullo regresen os emigrantes e que un deles asuma os custos económicos dos festexos na honra do Apóstolo. A esta persoa correspóndelle exercer nunha representación figurada de Santiago Matamouros, na cal somete os indíxenas despois dunha disputa que ás veces pode chegar a ser ata violenta. Trala representación convídase a tódolos veciños e visitantes a unha grande comida mexicana, con frijoles, tacos, carnitas, guacamole e por suposto con tequila, e onde non falta a música de mariachi.

A Galicia da emigración tamén está presente na “Nueva Galicia” mexicana. En Jalisco existe unha comu-

⁷ A imaxe desta Virxe garda moita semellanza polos seus enfeites e vestidos coa Virxe do Pilar de Zaragoza, foi feita con cana de millo polos indíxenas do Estado de Michoacán no século XVI. Atribúeselle a protección contra os desastres naturais, especialmente fronte ós movementos sísmicos

nidade duns 200 galegos, a maioría residentes na cidade de Guadalajara, onde se dedican sobre todo a actividades de hostelería, comercio e construción. Grande parte proceden da provincia de Ourense, concretamente do municipio de Avión, e xa existen segundas e terceiras xeracións. Frecuentemente posúen negocios con nomes que lembran a Galicia; a xeito de exemplo pódese cita-lo hotel Santiago de Compostela, localizado en pleno centro de Guadalajara. Nunha das principais avenidas da cidade, na chamada “Calzada de la Independencia”, sucédense en ámbalas dúas beirarrúas os locais comerciais e hoteis propiedade de galegos. En comparanza con outras comunidades de emigrantes, como cataláns, asturianos ou mesmo os xudeus, é unha comunidade pouco organizada, a pesar de que fan xuntanzas para xantar e conmemorar festas familiares.

A emigración galega na rexión noroccidental de México, que require unha investigación monográfica, non se pode contextualizar nas correntes migratorias de intelectuais españois exiliados tra-la Guerra Civil durante os anos trinta e corenta. A galega foi unha emigración de xentes humildes que abandonaban o medio rural para asentarse, neste caso, na cidade de Guadalajara, historicamente a segunda cidade por volume de habitantes de México. Segundo fontes orais, os pioneiros eran orixinarios do municipio de Avión, na provincia de Ourense, e

Virxe de Zapopán, da que se fala neste traballo

chegaron a México nos anos corenta para desempeñar traballos en precario que case non daban para vivir. O habitual era que comezaran vendendo roupas e tecidos polas casas a través do que eles chamaban o “abono”, que non era outra cousa ca un sistema de pago a prazos. Na actualidade a situación socio-económica dos galegos é boa, pois segundo parece practicamente a totalidade son empresarios.

Por último, débese facer una referencia obrigada ó tan discutido tema dos chistes de galegos. Na “Nueva Galicia”, igual ca noutras rexións de moitos países latinoamericanos, o emigrante galego transmitiu tradicionalmente unha imaxe de grande rudeza. Os chistes de galegos están á orde do día, tanto nas conversas de rúa co-

ma nos medios de comunicación. Os galegos alí residentes son cosncientes disto e lonxe de se molestar por iso tómano con bo humor. Existe unha percepción xeral entre a comunidade galega de que estes chistes son produto lóxico do que foi o éxodo migratorio galego, protagonizado tradicionalmente por xentes do medio rural con niveis culturais moi baixos. Sen embargo, a expensas destas burlas, a realidade actual é que a maior parte dos emigrantes galegos xeraron riqueza e postos de traballo na cidade de Guadalajara, e ás veces aparecen nos medios de comunicación arduas defensas da capacidade de traballo e honestidade dos tan vilipendiados galegos.

En Guadalajara, Jalisco, novembro de 1995.

BIBLIOGRAFÍA

- Arregui, D L. (1946) *Descripción de la Nueva Galicia* Edición de François Chevalier, Sevilla
- Arroyo Alejandro, J , e J Lara Palacios (1984) *Las formaciones sociales de la región centro-occidente de México*, Universidad de Guadalajara, Jalisco, México
- Calvo, T (1989) *La Nueva Galicia en los siglos XVI y XVII*, El Colegio de Jalisco, Centro de Estudios Mexicanos y Centroamericanos, Guadalajara, México
- Iguñiz, JB (1981) *Los Gobernantes de Nueva Galicia*, Gobierno de Jalisco, Secretaría, General, Guadalajara, México
- Izquierdo Escribano, A (1992) *Españoles en América Latina*, Colección Informes nº 15, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid
- Lida, C (1993) *Españoles en México una inmigración privilegiada*, Alianza Editorial, Madrid
- Marina, A (1992) *Nayarit Costa y altiplanicie en el momento del contacto*, U N A M , Instituto de Investigaciones Atropológicas, México D F
- Mota Padilla, M (1742) *Historia de la Conquista de la Nueva Galicia*, Talleres Gráficos de Gallardo y Álvarez del Castillo (reedición de 1920), Guadalajara, México
- López Portillo y Weber, J. (1976) *La conquista de la Nueva Galicia*, Instituto Jalisciense de Antropología e Historia, Universidad de Guadalajara, Guadalajara, México
- Páez Brotchie, L (1961) *Guadalajara capitalina y su cuarto centenario*, Ayuntamiento de Guadalajara, Guadalajara, México
- West, R C , e J P. Angelli (1966) *Middle America, It is Land and Peoples*, Prentice Hall, Englewood Cliff, New Jersey

